

РАЗДЗЕЛ IV

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ МОВАЗНАЎСТВА

УДК 811.161.3'42

ТРЫЯДА ІНТЭНЦЫЙ У СТЫЛІЗАВАНЫМ ТЭЛЕФОННЫМ ДЫЯЛОГУ

П. С. Басалыга

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, polinabasalyga@gmail.com*

У артыкуле на матэрыяле стылізаваных тэлефонных дыялогаў (фантастычны раман Л. Дайнекі «Чалавек з брыльянтавым сэрцам») дэманструецца прымяненне асноўных палажэнняў інтэнцыянальнага аналізу. Створана мадэль, якая дазваляе высветліць намер аўтара праз аналіз інтэнцый персанажаў.

Ключавыя словы: стылізаваны тэлефонны дыялог; інтэнцыя (маўленчая воля); інтэнцыянальны аналіз; каардынацыя рэплік; мадэль інтэнцыянальнага ўзаемадзеяння; аўтар; персанаж.

Бо толькі Я ведаю намеры, якія маю пра вас...
Ераміі 29:11

Сённяшняя лінгвістыка мае шэраг мадэляў, якія паказваюць абагульненую схему маўленчага ўзаемадзеяння. Так, Р. Якабсон вылучыў адпраўніка, атрымальніка, канал сувязі, форму паведамлення, код і кантэкст. Такую мадэль дапоўніў Д. Хаймс, увёўшы паняцце тэмы і замяніўшы кантэкст на абставіны маўлення. Дж. Ліч ахарактарызаваў маўленчае ўзаемадзеянне як трансакцыю, у якой галоўнай мэтай з'яўляецца перадача ілакуцыі адрасанта адрасату пры дапамозе тэксту. У тэорыі планавання М. Братмана інтэнцыя ёсць элемент плана дзеянняў, якія маюць іерархічную структуру. Асобную ўвагу прыцягвае інтэнцыянальны аналіз, пашыраны ў псіхалогіі, які, хоць і мае немалую долю даследчыцкай суб'ектыўнасці, усё ж абапіраецца на асноўныя палажэнні тэорыі маўленчых жанраў. Узяўшы за падмурак некаторыя палажэнні з пералічаных мадэляў, мы сканцэнтруемся на інтэнцыянальным аспекце выказванняў менавіта ў мастацкім тэксце.

У рэальнай тэлефоннай размове чалавек сутыкаецца з маўленчай воляй (ці інтэнцыяй) толькі свайго суразмоўцы. Іншая сітуацыя мае

месца быць пры ўспрыманні тэлефоннай размовы з мастацкага тэксту: чытач становіцца знешнім назіральнікам за спалучэннем інтэнцый аўтара і персанажаў у суцэльнае тэкставае адзінства. Факт таго, што ў дыялогу «рэплікі суразмоўцаў інтэнцыянальна скаардынаваныя» [3], дае нам магчымасць выбудаваць пэўную мадэль узаемадзеяння інтэнцый аўтара і персанажаў у стылізаваным тэлефонным дыялогу. У нашу задачу ўваходзіць аналіз каардынацыі інтэнцыі аўтара, накіраванай на чытача, і інтэнцый персанажаў, накіраваных адзін на аднаго. Матэрыялам даследавання стаў фантастычны раман Леаніда Дайнекі «Чалавек з брыльянтавым сэрцам» (1992): 64 выказванні персанажаў у тэлефонных размовах (ці па рацыі).

Папярэдне скажам некалькі відавочных і пры гэтым істотных рэчаў, што неабходныя для пабудовы мадэлі інтэнцый. Слова аўтара, якія суправаджаюць дыялог персанажаў, ёсць як бы прапісаная кансітуацыя: аўтар можа паказаць эмацыйны стан персанажаў і іх мысленчыя працэсы, вербальна дапоўніць ці патлумачыць інтанацыю, апісаць жэсты і міміку абодвух суразмоўцаў і пад. – экстралінгвістычныя аспекты размовы. Гэтыя аспекты важныя яшчэ таму, што суразмоўцы ў мастацкай тэлефоннай размове знаходзяцца ў іншых прасторавых, а нават і часавых вымярэннях.

Яшчэ зазначым, што само простае маўленне персанажаў у мастацкім тэксце выконвае функцыю развіцця сюжэта, але існуе меркаванне, што «яго галоўная сэнсавая нагрузка ўсё ж заключаецца ў выражэнні псіхалагічных характарыстык асоб персанажаў» [2, с. 33]. Дададзім, што менавіта такая характарыстыка менавіта такога персанажа абіраецца самім аўтарам і ўваходзіць у яго маўленчую волю.

У адрозненне ад рэальных тэлефонных размоў, стылізаваныя дыялогі падпарадкоўваюцца агульнай інтэнцыі аўтара, а намеры, укладзеныя аўтарам у маўленне персанажаў, разумеюцца чытачом не толькі непасрэдна з іх рэплік, але і са слоў аўтара, параўнайце:

Гай Дубровіч узяў трубку.

– Снадар Гай, – прыглушана казалі на тым канцы, – табе тэлефануе Радзівіл Сіротка. Які ў цябе крывяны ціск і што ты бачыў у апошнім сне?

Такой была форма вітання на 223 годзе Вялікай Эры Плюралізму – замест «добры дзень», або «добрай раніцы» адразу ж цікавіліся крывяным ціскам і апошнім сном суразмоўніка [1].

Прагматыка слоў аўтара ў сярэдзіне першай рэплікі – стварыць загадкавае і паказаць пэўны давер Радзівіла да Гая: персанаж размаўляе

прыглушаным голасам, каб яго не пачулі астатнія, бо інфармацыя прызначана канфідэнцыяльна спадару Гаю.

Пытанне «Які ў цябе крывяны ціск..?» чытачу падаецца неканвенцыянальным, таму інтэнцыя такога пытання няясная. Аднак словы аўтара пасля гэтай рэплікі прызначаны высветліць інтэнцыю персанажа: такім чынам ён звычайна вітаецца са сваім суразмоўцам. Аўтарская інтэнцыя карэлюе з намерам персанажа. Гэтай тэлефоннай размовай пачынаецца раман, і калі прыраўняць агульную інтэнцыю аўтара пры напісанні ўсяго твора да ідэі, то менавіта ў гэтым дыялогу праяўлена падінтэнцыя сцісла ахарактарызаваць хранатоп рамана, персанажаў і распачаць апавяданне.

Інтэнцыянальны аналіз выказванняў персанажаў і верагодных інтэнцый пісьменніка ў гэтых жа самых рэпліках паказаў, што агульная інтэнцыя аўтара, адрасаваная чытачу, расшчапляецца на дзве часткі: інфармацыя, прызначаная чытачу, і інфармацыя, прызначаная суразмоўцу галоўнага героя.

Для таго, каб наглядна прадэманстраваць узаемадзеянне інтэнцый, мы змясцілі ўрываек дыялогу ў табліцы.

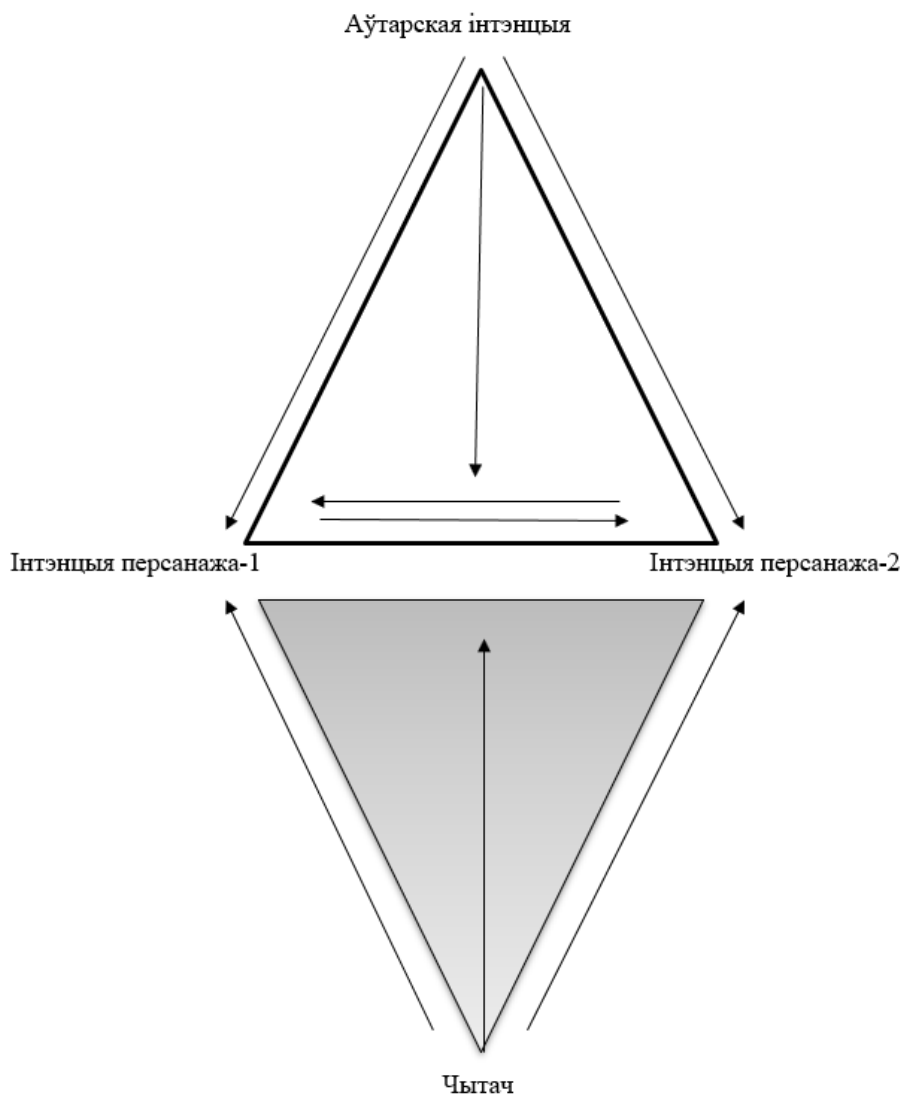
Інтэнцыянальны аналіз стылізаванага тэлефоннага дыялогу

Рэплікі персанажа-1	Рэплікі персанажа-2	Словы аўтара
<p>– <i>Што ж ты бачыў аба мне?</i></p> <p>Інтэнцыя П1: запыт інфармацыі ў П2.</p> <p>Інтэнцыя А: запыт інфармацыі з ракурсу чытача.</p>		<p>– амаль крыкнуў Гай.</p> <p>Інтэнцыя А: выражэнне эмацыйнага стану П1.</p>
	<p>– <i>Бачыў, што на рагу Зялёнай і Сіняй вуліц цябе, спадар Гай, пераехаў электрамабіль. І ты разваліўся, прабач, на тры часткі. У цябе чамусьці была не чырвоная, а жоўтая кроў. Жоўтая, як кветка лотаці, што расце ў Апошнім Балоце. Ты яшчэ паспеў войкнуць, і ўсё...</i></p> <p>Інтэнцыя П2: перадача інфармацыі на запыт П1.</p> <p>Інтэнцыя А: перадача інфармацыі чытачу.</p>	

Рэплікі персанажа-1	Рэплікі персанажа-2	Словы аўтара
<p>– Чаму ж я разваліўся менавіта на тры часткі?</p> <p>Інтэнцыя П1: удакладненне.</p> <p>Інтэнцыя А: запыт дадатковай інфармацыі з ракурсу чытача.</p>		<p>– толькі і прамовіў агаломшаны Гай Дубровіч.</p> <p>Інтэнцыя А: выражэнне эмацыйнага стану П1.</p>
	<p>– <i>А гэтак цябе пераехалі. Вось я і пазваніў табе, каб, як ісцінны грамадзянін Індаэўрапейскай Канфедэрацыі, папярэдзіць: тыдзень не выходзь з дому, не пачынай новых спраў, не пі віно і снежную ваду з памірскіх ледавікоў. Адным словам, асцерагайся. Ты ж ведаеш, што пасля такога Сну можас, калі не асцерагацца, прыйсці Вялікі Жах. А Вялікі Жах прыходзіць уначы.</i></p> <p>Інтэнцыя П2: інфармацыя па ўдакладненні П1; папярэджанне.</p> <p>Інтэнцыя А: інфармаванне чытача.</p>	<p>(Радзівіл Сіротка зрабіў націск на слове «такога», і тэлефон паўтарыў гэта слова двойчы).</p> <p>Інтэнцыя А: акцэнтаваць увагу чытача на значнасці менавіта гэтага сну.</p>
		<p>Выгукнуўшы: «Жывуць Сонца і Кісларод!» (так, па традыцыі, заканчвалі свае прамовы людзі Вялікай Эры Плюралізму), Радзівіл паклаў трубку. А Гай Дубровіч застыў у глыбокім одуме.</p> <p>Інтэнцыя А: выражэнне ўзрушанага эмацыйнага стану П1.</p>

Зроблены аналіз усіх стылізаваных тэлефонных дыялогаў у рамане дазваляе схематызаваць узаемадзеянні інтэнцый аўтара і інтэнцый, укладзеных ім у персанажаў. Мадэль складаецца з трох інтэнцый: самога аўтара, першага і другога персанажаў. Намер аўтара накіраваны толькі на

чытача, інтэнцыі персанажаў, якія знаходзяцца ўнутры інтэнцыянальнага ўздзеяння аўтара на чытача, накіраваныя адна на адну. Намеры персанажаў у адносінах адзін да аднаго знаходзяцца ў падуладным у дачыненні да аўтарскай інтэнцыі становішчы. Каардынацыя рэплік непасрэдна кіруецца аўтарам і іерархічна звязаная з яго намерам; рэплікі персанажаў як бы наскрозь прасякнуты інтэнцыяй пісьменніка (гл. малюнак).

Суадносіны інтэнцыі аўтара і абодвух персанажаў у стылізаваным тэлефонным дыялогу

Для чытача намер аўтара не заўсёды зразумелы (наколькі ўвогуле можна казаць пра поўнае разуменне), але чытач ведае намеры суразмоўцаў-персанажаў з кантэксту: нават калі адразу чытач не здагадаецца пра мэту званка аднаго з персанажаў, то на працягу далейшага паглыблення ў сюжэт гэты момант праясняецца. А паколькі намеры персанажаў

«счытваюцца» прасцей, чым намер аўтара, то і інтэнцыя аўтара, якая праходзіць праз дыялог, можа стаць больш-менш яснай.

Як правіла, чытач часткова атаясамлівае сябе з вобразам галоўнага персанажа, таму пры дыялогу галоўнага і другога персанажаў аўтар можа як бы ўвасабляць у рэпліку першага магчымую інтэнцыю чытача, напрыклад:

Па рацыі Гай перадаў дыспетчару, што на лініі ў горадзе і ў прыгарадах могуць працаваць і, вядома ж, працуюць вадзіцелі-нярэваратні [...].

– У іх няма цела, – дадаў ён.

– Як? – асёкся голас у маладзенькай дзяўчыны-дыспетчара. – Як вы казалі?

– У іх няма цела, – паўтарыў Дубровіч.

– А як жа яны кіруюць машынамі?

– Мілая мая, у іх няма чалавечага цела, – стараючыся не раздражняцца, пачаў цярдліва тлумачыць Гай... [1].

Апошняя рэпліка змяшчае інфармацыю не толькі пра раздражненне Гая, але і больш-менш можа суадносіцца з пачуццямі чытача, які ведае, што а) умовы, пры якіх Гай звязаўся з дыспетчарам, патрабуюць хуткіх дзеянняў;

б) у такой экстраннай сітуацыі няма часу на перапытванні і недарэчныя пытанні. Таму ў прапанаваную намі мадэль інтэнцыянальнага трохкутніка можна ўключыць і намеры чытача, але гэта будзе ўжо іншае даследаванне. Такім чынам, намер аўтара адрасаваны чытачу праз інтэнцыю кожнага з удзельнікаў стылізаванай размовы. Інтэнцыянальны аналіз іх рэплік можа паспрыяць разуменню і аўтарскага намеру. Хаця, вяртаючыся да слоў эпіграфа, зазначым, што толькі сам аўтар у поўнай меры валодае інфармацыяй пра ўласную інтэнцыю.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Дайнека, Л.* Чалавек з брыльянтавым сэрцам [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : https://knihi.com/Leanid_Dajnieka/Calaviek_z_bryljantavym_sercam.html. – Дата доступу : 22.07.2023.

2. *Кочетова, Л. П.* Художественный диалог : смысловая нагрузка, прагматические функции, текствая актуалізацыя (на матэрыяле прозы М. А. Шолохова) / Л. П. Кочетова // *Международный научно-исследовательский журнал*. – 2016. – № 11. – С. 33–36.

3. *Павлова, Н. Д.* Интенциональная структура речевого взаимодействия / Н. Д. Павлова, В. А. Афиногенова [Электронный ресурс] // *Психологические исследования*. – 2014. – Т. 7. – Режим доступа : <https://psystudy.ru/index.php/num/article/view/625>. – Дата доступа : 25.07.2023.